

JOSIP BRATULIĆ O HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI I KULTURI 19. STOLJEĆA

Josip Bratulić. *Hrvatsko devetnaesto stoljeće*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu, 2018.

Posljednja knjiga u nizu studija prof. Josipa Bratulića o hrvatskoj književnosti i kulturi 19. stoljeća izašla je 2018. (Hrvatska sveučilišna naklada i Državni arhiv u Pazinu, Zagreb, 2018.), pod naslovom *Hrvatsko devetnaesto stoljeće – Politika, jezik, kultura*. Profesor Bratulić još je 2009. godine kao jedan od urednika 4. sveska Akademijine edicije *Hrvatska i Europa (Kultura, znanost i umjetnost)* predstavio modernu hrvatsku kulturu 19. stoljeća od razdoblja preporoda do moderne.

Koncipirana je kao cjelina od triju poglavlja (“Ilirski pokret i Hrvatski narodni preporod”, “Nacionalne institucije” i “Ličnosti”) unutar kojih čitatelj susreće izbor ranije objavljenih, a sada temeljito prerađenih i dopunjenih Bratulićevih studija, razasutih po raznim časopisima, predgovorima knjiga i zbornicima – katalogima za povijesne izložbe u Zagrebu i Splitu. Ova nam ih knjiga predstavlja na jednome mjestu, a na samome kraju knjige, u “Napomenama uz objavljene tekstove” navode se točna mjesta prethodnih objava tridesetdvaju radova (od ovdje objavljenih 38) te nas time uvodi u glavninu rada Josipa Bratulića na polju istraživanja hrvatskoga 19. stoljeća, i to poglavito književnih i kulturoloških tema koje su u tom razdoblju neizostavno povezane s razmatranjem političkih zbivanja i povijesnih okolnosti. Važno je napomenuti da svako poglavlje završava zasebnim popisom literature, čime knjiga predstavlja i važan izvor za buduća istraživanja.

Bratulićeva priča o hrvatskome 19. stoljeću, ispričana u prvome poglavlju recenatnoga izdanja – “Stoljeće revolucija i narodnog preporoda” – započinje letkom na kajkavskom, pod naslovom Paškvil, pribijenim za Uskrs 1794. godine na Harmici u Zagrebu, koji stihom nagovara Hrvate da odustanu od borbe protiv Francuza kao slobodoljubiva naroda koji će i njima samima donijeti jednakost i pravdu. Kako je letak pronađen među istražnim dokumentima zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca, tako Bratulić nastavlja tumačiti zbog čega je upravo on zaslužan na duhovnome i kulturnome planu za promicanje ideja o slobodnome građanstvu i modernoj državi, koja je trebala zamijeniti političku podvojenost hrvatskih zemalja među trima različitim državama (Austrijom, Osmanskim carstvom i Venecijom). Vrhovca Bratulić predstavlja kao vizionara koji je uočavao domet pisane i tiskane riječi (otkup Trattnerove tiskare i knjižare, tiskanje knjiga u vlastitoj nakladi od 1794., skupljanje knjiga važnih za povijest Hrvatske, poznati proglas svećenstvu da skuplja “narodno blago”

itd.). Prvi glas za jezičnu integraciju hrvatskoga prostora u novim prilikama Bratulić ističe kod Josipa Šipuša, koji je upravo u Vrhovčevoj tiskari objavio *Temelj žitne trgovine* 1796. posvetivši veliku pozornost jeziku i terminologiji te se zalažući da se “naš slavni jezik pod svoje književne regule postavi”. Ali isto tako Bratulić ne propušta spomenuti ni ljutnju Tituša Brezovačkoga na Maksimilijana Vrhovca zbog toga što je ovaj smatrao da se biskup nije dovoljno opirao pretenzijama mađarskoga plemstva na Hrvatsko-ugarskom saboru u Požunu 1790. te ga je čak optužio za simoniju. Opisuje i obračun bečkoga dvora s Maksimilijanom Vrhovcem nakon poraza Francuza, kada biskup biva optužen zbog masonstva, pri čemu mu dvor zapravo najviše zamjera proglas “prekosavskim domorocima” (1813.) gdje je naveo da su nestale sve zapreke koje razdvajaju Hrvate u Hrvatskoj, Dalmaciji i Hrvatskom primorju, a što je omogućila francuska uprava i njihov konstrukt Ilirskih provincija. Bratulić u tom kontekstu ističe i brigu za hrvatski jezik kao sastavni dio francuske uprave – izdavanje gramatika hrvatskoga i francuskoga jezika Šime Starčevića, tiskanje Stullijevih enciklopedijskih rječnika u Dubrovniku, dvojezični časopis Kraljski Dalmatin u Zadru 1806. i dr. Međutim, pod francuskom je upravom, s druge strane, ukinuta Dubrovačka Republika, izbljedio sjaj dubrovačke aristokracije i zavladała “kriza narodne svijesti” i tek će je oživjeti ilirci proglašivši Dubrovnik ilirskom Atenom, a njegove pjesnike “uzorima i klasicima ilirske književnosti”, kako navodi autor (2018: 10). U poglavlju se nastavlja predstavljati ključne trenutke i vodeće osobnosti hrvatskoga 19. stoljeća, početke preporoda u kontekstu Metternichova apsolutizma, općega siromaštva, germanizacije i mađarizacije, slaboga otpora staleškoga Sabora tim pretenzijama te kulturne situacije u kojima ne postoji dovoljno brojna publika koja bi čitala knjige i novine tiskane na hrvatskome jeziku. Bez toga, jezgrovito prenesena konteksta, teško da čitatelj 21. stoljeća može razumjeti angažman antologijske pjesme Pavla Štoosa “Kip Domo vine vu početku leta 1831”. Preporodna gibanja, u smislu jezičnoga otpora nasilno uvedenomu mađarskom jeziku, započinju izdanjem Gajeve *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisaña*, koja je polučila oduševljenje među profesorima i đacima Hrvatima, ali Bratulić nam spominje i malo poznatu pojedinost o tučnjavi mađarskih i hrvatskih đaka zbog ubačenih ceduljica na njemačkome, kojima se poticalo na učenje hrvatskoga. Zagrebački gimnazijalci viših razreda, između 1827. i 1830., predstavljat će buduću intelektualnu jezgru koja će odrediti i politički put Hrvatske. Sve su to vršnjaci Ljudevita Gaja, tadašnjega studenta u Budimu. Među njima su: Ivan Derkos, Josip Kundek, Pavao Štoos, Vjekoslav Babukić, Antun Nemčić, Dragutin Rakovac, Ljudevit Farkaš-Vukotinović. Doznajemo da je 1830. prvi puta u Saboru bila izrečena hrvatska riječ, kada je kapetan Kraljevine Juraj Rukavina zahvalio banu Vlašiću na imenovanju na dužnost.

Nastavak poglavlja posvećen je karizmatičnoj ličnosti Ljudevita Gaja koji je istodobno i oduševljavao svojim idejama i neumornim radom, ali i ljutio suvremenike svojom samovoljom. Promijenivši “horvatsko” ime *Novinama* i *Danici* u ilirsko, uz pokrivanje svih triju hrvatskih narječja pokrio je i sve južnoslavenske narode te isprva zadovoljio protivnike jer to ime nije označavalo ni jedan određeni narod. Međutim, kada je ilirsko ime dobilo svoje puno značenje i pokazalo se da pokriva programatske težnje mladih iliraca, Mađari se osjećaju izigranima jer ilirski (štokavski) jezik postaje brojčano premoćan, objašnjava Bratulić. Gajeve proglose o književnosti koja pronosi narodnu (i političku) ideju ilirizma, sustvaraju i Vukotinović, Babukić i Antun Mažuranić, iako ih samo on potpisuje. J. Bratulić osobito ističe činjenicu da tvorcima pojma “ilirizam” nikada nisu smatrali da tim imenom ukidaju narodna imena. Citira pritom Gajevu proglaš iz 1839. gdje se navodi da “Srb neće biti Hrvat ili Kranjac, a ova dvojica, kad nisu, ne mogu nipošto biti Srbliji”. (2018: 15) Slično ističe i D. Rakovac 1842. u *Malom katekizmu za velike ljude*. “Ilirsko ime prihvaćeno je kao pojam prvenstveno za kulturnu konfederaciju Južnih Slavena koja ne isključuje ni neku pobliže neodređenu političku (državnu) tvorevinu za sve Južne Slavene, ali ono je integracijski djelovalo ponajviše na hrvatski narod, dok ni kod Srba ni kod Slovenaca nije postiglo nikakva uspjeha ni trajnijeg odjeka.”, ističe Bratulić (2018: 15) navodeći povijesne i političke okolnosti susjednih zemalja kao uzroke toga neuspjeha. Ne samo neuspjeha, nego i ogorčenoga protivljenja imenu ilirskom među srpskim intelektualcima onoga doba (V. St. Karadžić, Teodor Pavlović itd.). Unatoč protivljenju ilirizmu, suradnja Srba u hrvatskim preporodnim publikacijama bila je vrlo razvijena, kao i suradnja Hrvata u srpskima.

Spomenuto je prvo poglavlje Bratulićeve knjige, koje u nastavku donosi ostale važne događaje i ličnosti te kratak prikaz književnoga i jezičnoga razvoja u prvoj polovici 19. stoljeća uključujući i književnike i književnice sve do 1849. godine, neizostavno za razumijevanje ne samo konteksta preporodnih gibanja, nego i daljnjega povijesnoga, duhovnoga i političkoga razvoja Hrvatske. Minucioznošću i zanimljivošću iznesenih podataka te prepoznatljivim stilom autor pokazuje svoju dugotrajnu usmjerenost na epohu koja će u mnogočemu predodrediti zbivanja i pojave i u kasnijim razdobljima, osobito u 20. stoljeću pa ju je s razlogom potrebno dobro poznavati i razumjeti. Književnopovijesni pristup u užem smislu autor će primijeniti u nešto kasnijim poglavljima iste cjeline (“Hrvatska književnost do sredine 19. stoljeća” i “Hrvatska književnost do kraja 19. stoljeća”), a kao filolog povjesničar nastupit će u poglavlju “Povijest hrvatske filologije u XIX. stoljeću”.

Sljedeće poglavlje temu iz prethodnoga obrađuje iz kuta ondašnje teritorijalne periferije. Radi se o Hrvatskome narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri. Iako je u

intelektualnim krugovima u Dalmaciji već nakon pada Mletačke Republike 1797. godine bila izražena želja za pripajanjem Hrvatskoj, tek su se 1844. stvorile prilike za značajnije preporodno djelovanje pa na samu Novu godinu počinje izlaziti časopis *Zora dalmatinska* pod urednikom Antom Kuzmanićem, poznatom po opiranju Gajevu pravopisu. To opiranje Bratulić tumači djelovanjem cenzure “koja je bdjela ne samo nad sadržajem, nego i nad načinom pisanja – da ne bi bio jednak zagrebačkom, tj. hrvatskom”. (2018: 58) Zanimanje za hrvatsku knjigu javilo se i među talijanski odgojenom hrvatskom inteligencijom koja je prevela *Osmana* na talijanski (N. Jakšić, 1827. i M. A. Vidović, 1838.). Prvi glas iz preporodne književne Dalmacije u Zagrebu bio je ženski – glas zadarsko-šibenske pjesnikinje Ane Vidović (1840. pjesme u *Danci*). Vrijeme je to kad predromantičarski i romantičarski književnici, etnografi i putopisci, zahvaljujući Albertu Fortisu i unatoč polemikama koje njegov putopis već tada pokreće (npr. s mladim Ivanom Lovrićem iz Sinja), otkrivaju “morlakizam” (prilozi Šime Ljubića u *Zori*). Književni život u Dalmaciji buja pa Petar Preradović u Zadru objavljuje svoje *Prvienc* 1846. godine. U *Zori*, osim književnih, izlaze i povijesne, etnografske bilješke te politički članci. U Rijeci se proglasom pozivaju Dalmatinci na zajednički “sabor dalmatinsko-hrvatsko-slavonski” 1848.

Nakon pada Bachova apsolutizma, uz Zadar, koji je dotad predvodio pokret, preporodno se budi i Split. Međutim, taj grad, prema Bratuliću, jasnije pokazuje dva lica političke stvarnosti: jedno hrvatsko, s narodnjacima, a drugo autonomaško, sa snažnim protuhrvatskim tendencijama. Bratulić to ilustrira spomenom polemike oko slovinstva i hrvatstva pod naslovom “Slavi si, Croati mai!” u koju se uključio i Nikola Tommaseo. Split u hrvatsku književnost u to doba najviše uvodi Luka Botić, pisac romantičnih epova i hajdučko-turskih pripovijesti, no Bratulić spominje i manje poznatoga Antuna Karla Bakotića čiji roman *Raja* tek čeka objektivniju književno-povijesnu prosudbu. J. Bratulić spominje i ostale poznatije splitske preporoditelje, npr. Natka Nodila, Kostu Vojnovića, Matu Ivičevića, Franu Bulića i Mišu Glavinčića, a posebno se osvrće na don Miju (Mihovila) Pavlinovića i povezivanje književnika i kulturnjaka sa zagrebačkim časopisima (osobito *Vijencem*) do kraja 19. stoljeća. Navodi i kako se rasprava o slovinstvu, hrvatstvu i jugoslavenstvu kod Hrvata sudarala s integralnim srpstvom pa se nakon pobjede nad autonomašima u Dalmaciji, Hrvatima otvorilo novo područje borbe – za afirmaciju hrvatske ideje u Dalmaciji. Bratulić ističe da su tome zadatku neki pristupali obazrivo (kao Pavlinović i Nodilo), a neki manje obazrivo (Prodan), što sve remeti odnose među Hrvatima s jedne, te Hrvatima i Srbima s druge strane (2018: 60). Nodila, Despota, Pavlinovića, Kostu Vojnovića i Bulića Bratulić svrstava među južnoslavenski orijentirane dok se pravaška generacija (koju predstavlja A. Tresićem-Pavičićem) okreće Zagrebu kao prirodnom središtu

političkoga i književnoga života Hrvata.

Nakon Dalmacije, autor predstavlja i preporodno stanje u Istri, kojom je tijekom čitavoga 19. stoljeća u kulturnome smislu dominirao Trst, jednako za Talijane, Hrvate i Slovence. Nakon uklanjanja kmetstva na istarskome prostoru organiziraju se dva kruga: gradski – talijanski i talijanaški činovnički stalež te seoski – hrvatski krug, prepušten sebi. Svećenstvo predstavlja jedinu inteligenciju i ono se okreće svomu narodu, a među njima se istaknutim djelovanjem nasuprot idejama iredentizma ističe Juraj Dobrila. Državna vlast, u rukama Talijana i talijanaša ne želi plaćati narodne učitelje koji bi u sklopu Družbe sv. Ćirila i Metoda, a osniva je Matko Laginja 1893., podučavali djecu na hrvatskom jeziku. Pravaška generacija postavlja za program ujedinjenje Istre s Hrvatskom, uvođenje hrvatskoga jezika u škole, organiziranje privrednoga života, pomoć seljacima itd. Za kulturni život u Istri važan je časopis *Naša sloga*, a gotovo svi hrvatski intelektualci druge polovice 19. stoljeća razvili su se zahvaljujući stipendijama i pomoći biskupa Jurja Dobrile. Do kraja 19. stoljeća posebnu ulogu ima Pazinska gimnazija u kojoj je nekoliko godina radio i Vladimir Nazor. Prvi svjetski rat sve je te procese zaustavio.

U nastavku ove cjeline nekoliko je poglavlja koja su posvećena širenju ilirskih ideja u pojedinim hrvatskim krajevima (“Odjek ilirskih ideja u Sinju i kulturne veze srednje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom”), književno-jezičnoj baštini preporodnoga pokreta, a neka pak konkretnim ličnostima koje su predvodile preporod ili mu idejno prethodile (“Misao i djelo Pavla Rittera Vitezovića među hrvatskim preporoditeljima” i “Pavao Ritter Vitezović i Ljudevit Gaj o povijesnim hrvatskim granicama”). Posebno je poglavlje posvećeno Gajevoj *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisa*, a političkoj povijesti hrvatskoga jezika u Istri poglavlje pod naslovom “Hrvatski književni jezik – sredstvo i cilj Dobriline društveno-nacionalne borbe u Istri”. Taj dio Hrvatske J. Bratulić u čitavoj knjizi sagledava na nekoliko mjesta, iz različitih kulturnih, političkih i povijesnih perspektiva (npr. u poglavlju “Istra od sredine XIX. stoljeća do početka XXI. stoljeća”, sadržaj kojega kronološki završava 1991. godinom odnosno zadržava ipak u 20. stoljeću).

Proučavateljima povijesti hrvatskoga novinstva, književnih časopisa i hrvatskoga tiska zanimljive će podatke donijeti poglavlje “Hrvatsko novinstvo i književni časopisi u XIX. i prvim desetljećima XX. stoljeća” kao i sljedeća: “Tiskarstvo i knjižarstvo za ilirskoga pokreta” te “Bibliofilija kod Hrvata”. U krug tema koje društveno kontekstualiziraju zbivanja u 19. stoljeću ide i ona o javnom bilježništvu toga razdoblja.

Druga cjelina, “Nacionalne institucije”, donosi poglavlja o Matici hrvatskoj i Jugoslavenskoj/Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, a uvodno poglavlje ponovno predstavlja njihov kontekst, pod naslovom “Nastanak i razvitak kulturnih institucija

u XIX. stoljeću”.

Treća cjelina, posvećena ličnostima, kombinira biografski, kulturno-povijesni i književno-povijesni pristup kroz 17 poglavlja, koja redom obrađuju: Janka Draškovića u krugu hrvatskih preporoditelja, Kurelčev i Milčetićev pogled na Ljudevita Gaja i hrvatski narodni preporod (u dvama odvojenim poglavljima), Josipa Jelačića kao pjesnika i hrvatskoga bana u okviru preporoda, karlovačko razdoblje djelovanja Ivana Mažuranića te njegovo pjesništvo u zasebnome poglavlju. Nezaobilazna je ličnost i Josip Juraj Strossmayer, a J. Bratulić obrađuje njegov odnos prema slavenskim narodima – među kojima je samo ruski u to doba imao samostalnu državu, a najveći je dio Slavena živio u Habsburškoj Monarhiji – te njegovo pjesništvo u zasebnome poglavlju. Slijedi poglavlje o Jakovu Volčiću među hrvatskim preporoditeljima Istre, zatim o fra Grgi Martiću, bosanskome preporoditelju, pjesniku, prozaistu i političkom djelatniku te njegovu, s obzirom na epski spjev *Osvetnici*, manje poznatom tekstu, autobiografskim *Zapamćenjima* u kojemu ga Bratulić prepoznaje kao duhovitoga i ironičnoga pripovjedača jezikom koji i danas osvaja čitatelja. Sljedeća je ličnost Ante Starčević kojega u jednome poglavlju obrađuje kao političara i političkoga mislioca, ali unutar istoga donosi i potpoglavlje o Starčevićevoj književnoj djelatnosti i njegovu jeziku, dok se u drugome osvrće na spomenik Starčeviću u Zagrebu (otkriven 1999., kiparsko djelo Josipa Poljana). Sljedeća je ličnost Matija Mesić i njegov historiografski rad, s naglaskom na kultu Zrinskih i Frankopana, nezaobilaznim mitologemom hrvatskoga 19. stoljeća, zatim glagoljaš Ivan Črnčić, izdavač tekstova, tekstolog, književni i crkveni povjesničar koji je umro 1897. u Rimu, predstavnik Riječke, a oštar protivnik Zagrebačke filološke škole. U cjelini se nalazi i tekst posvećen Jagićevim zagrebačkim godinama, obrađen je i Ivan Krstitelj Tkalčić, povjesničar Zagreba i Siska i autor predšenoina povijesnoga romana *Severila ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku* (1866.). Pretposljednje poglavlje posvećeno je pogledu na preporod književnoga povjesničara, pjesnika, prozaista, prevoditelja i antologičara Slavka Ježića, komu dugujemo sam naziv hrvatskoga narodnoga preporoda, umjesto dotad korištenoga ilirskog pokreta. U Ježićevoj, kao i u interpretaciji Franje Fanceva, preporod je “razvidan i dokumentima osvijetljen kao autentičan, hrvatski pokret on nipošto nije ‘ilirski preporod’ na razini jugoslavenske ideje, a posebice on ne negira niti poništava hrvatsku državnu misao.” (2018: 342) Posljednja Ježićeva knjiga, *Povijest hrvatske književnosti* (1944.) završetak je njegovih istraživanja, prema kojima hrvatska književnost, a ne samo pismenost, započinje Bašćanskom pločom. Cjelina završava poglavljem o Miji Krešiću, trgovcu i rodoljubu, poznatom po izdavaštvu i pokretanju i uređivanju časopisa *Naše gore list* (1861.–1866.), gdje su priloge objavljivali: Petar Preradović, Luka Botić, Đuro Stjepan Deželić, Josip Eugen Tomić, Dragojla Jarnević,

August Šenoa, Blaž Lorković, Ljuboje Lopašić i dr. J. Bratulić, osim časopisa, ističe i posmrtno mu objavljenu *Autobiografiju*, s putopisno-avanturističkim dijelovima, koja, za razliku od ostalih autobiografskih tekstova njegovih suvremenika, “čitatelja danas može zabaviti jednako kao fiktionalni tekst”. (2018: 349)

Barem četrdesetak godina traje zanimanje prof. Josipa Bratulića za hrvatsku književnost i kulturu te političko-povijesne okolnosti 19. stoljeća. Toliki je vremenski raspon radova na kojima se temelji ova knjiga, zbog čega bi je morao upoznati svaki istraživač koji se, neovisno o području i opsegu svoga istraživanja, bavi hrvatskim 19. stoljećem. Tema je to koja je zaokupljala brojne ličnosti, velike znanstvenike i kulturne djelatnike tijekom 20. stoljeća, a nastavlja se i u 21. stoljeću radovima mlađe generacije znanstvenika i primjenom recentnijih metoda. Devetnaesto je stoljeće doba pokušaja integracije hrvatskoga nacionalnoga identiteta, njegova je problematika višeslojna i razumijevanje bilo kojega njegova aspekta (povijesnoga, književnoga, kulturnoga, političkoga itd.) ne može biti odvojeno od ostalih. Bratulićev četrdesetogodišnji rad posvećen devetnaestomu stoljeću povezo je kritičku, filološku, povijesnu, analitičku i sintetičku metodu na mnogobrojnim prikupljenim izvorima i građi. On je interdisciplinaran (povijesna znanost, znanost o književnosti, lingvistika, povijest umjetnosti) te kao rezultat donosi ovu sustavnu studiju koja nam može poslužiti kao temelj, smjerokaz prema građi i prikaz jedne integralne metode pristupa epohi kojom je započela modernizacija Hrvatske i kojom su postavljeni budući okviri njezine državnosti.

Kornelija Kuvač-Levačić